

УДК 94 (477)

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ КОМІСІЙ ДОПОМОГИ ДІТЯМ НА ВОЛИНІ У РОКИ НЕПУ (1921–1928 рр.)

Ігор Власюк

Житомирський державний університет ім. Івана Франка
Україна, 10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40
E-mail: vlasyuk@zu.edu.ua

Проблема надання державної та суспільної допомоги дітям для сучасної України є досить актуальною. Сьогоднішні реалії показують, що у суспільстві відбулися значні трансформації понять про шлюб та сім'ю, наслідком чого стали: велика кількість дітей з розлучених сімей; поява безпритульних та бездоглядних дітей у неблагополучних сім'ях; деформації у свідомості таких дітей; поширення підліткової злочинності тощо. Подолання цих негативних явищ вимагає з боку державних органів влади та суспільства правильних підходів і розуміння складнощів цих проблем. Тому, на наш погляд, доцільним є вивчення історичного досвіду вирішення державою проблем різних груп дітей, зокрема в роки НЕПу (1921–1928 рр.).

Тема знайшла своє відображення у низці праць сучасних українських та російських дослідників: А. Зінченко [9], О. Парашевіної [13], І. Діптан [8], Н. Тріпутіної [15], І. Іщенка [10], Л. Олянич [11], О. Маслової [12], Т. Смірнові [14] та ін. Державні заходи щодо допомоги різним групам дітей у радянській Волині в період НЕПу потребують більш глибокого дослідження, із залученням архівних джерел.

Метою цієї статті є аналіз форм та методів діяльності державних комісій допомоги дітям на Волині в роки НЕПу (1921–1928 рр.). Одним з важливих завдань є дослідити результати роботи цих комісій, їхню співпрацю із створеною ними організацією «Друзі дітей».

Організаційне становлення системи допомоги дітям в Україні, як зазначає А. Г. Зінченко, відбувалося у складних умовах Громадянської війни, голоду та епідемій. Спочатку таким центральним об'єднуючим органом стала створена 1919 р. Рада захисту дітей; пізніше було створено інститут дитячої соціальної інспекції при відділах Наросвіти. Центральну комісію допомоги дітям в Україні (ЦКДД) було створено при Комісії з ліквідації наслідків голоду у листопаді 1922 р. постановою РНК УСРР; вона стала самостійним органом лише з серпня 1923 р. Її головним завданням було подолання дитячої безпритульності [9, с. 57-59].

На законодавчому рівні було прийнято низку постанов Народного комісаріату освіти (НКО) УСРР, що стосувалися відкриття та утримання дитячих будинків (1920), про боротьбу з дитячою безпритульністю (1924); кодекси законів про народну освіту (1922), шлюб, опіку, сім'ю та акти громадянського стану (1926) регулювали і систему соціального захисту дітей [1, с. 90].

1922–1923 рр. були особливо важкими у діяльності ЦКДД та на місцях, оскільки це були роки голоду в Україні і подолання наслідків Громадянської війни. Так, за даними, які наводить Н. П. Тріпутіна, лише у 1923 р. було витрачено понад 11,3 млн. крб. (понад 50% з бюджету НКО УСРР) на утримання дитячих будинків в Україні, однак коштів та педагогічних кадрів хронічно не вистачало, а у звіті ЦКДД йшлося про важкі житлові умови, недостатнє харчування дітей у дитбудинках, захворюваність на туберкульоз, що доходила до 55-60% [15, с. 58].

Станом на 1.10.1924 р. адміністративний апарат державної організації допомоги дітям на Волині складався із губернської комісії та 2-х окружних комісій (у Коростенській та Шепетівській округах). Штати цих комісій було доведено до мінімуму у зв'язку із складнощами післявоєнного часу (в губернії – голова, заступник, інструктор, секретар, бухгалтер). У грудні 1924 р. було створено Житомирську комісію допомоги дітям. Роботу в районах найкраще було налагоджено у Коростенській окрузі.

Губернська комісія допомоги дітям зосереджувала свою роботу на ознайомленні зі станом дитячих установ Губернського відділу народної освіти та Губздраву, з метою з'ясування їх гострих потреб; також вивченні безпритульного дитинства, обстеженні умов життя дітей безробітних батьків, безробітних підлітків; встановленні родинних зв'язків дітей, які прибули з російських губерній, охоплених голодом; боротьбі із важкими хворобами дітей [5, арк. 1, 3].

Діяльність Волинської губернської (пізніше, з 1925 р. – окружної) комісії допомоги дітям була спрямована у роки нової економічної політики на вирішення проблем різних груп дітей і охоплювала своєю роботою:

1) дітей з російських губерній, охоплених в 1921 р. голодом (тільки цього року на Волинь прибули організованим порядком 8072 дитини). Усього ж губернія прийняла на свою територію понад 11 тис. таких дітей. Загалом для таких дітей було влаштовано 69 будинків, 3 евакоприймальники, 1 лікарня; на приватному патрунуванні було розміщено 3372 дитини. У 1922–1923 рр. відбувалася реевакуація цих дітей на батьківщину;

2) безпритульних дітей (було враховано 2500, серед яких були діти, які рухались постійно з одного міста до іншого, із села до села); діти батьків, які жебрачили, займались крадіжками; діти, які залишили свої будинки через грубість та експлуатацію з боку своїх рідних; непристосовані, прийшли діти;

3) група дітей безробітних батьків (2500);

4) група повних сиріт серед місцевого населення (2489), які перебували у дитячих будинках, закладах лікувальних та українського Червоного Хреста);

5) діти з руху юних ленінців (360) для оздоровчої кампанії;

6) діти членів комітетів незаможних селян (1250), для ясельної кампанії;

7) діти, які залишають державні дитбудинки за віком (165);

8) діти, які страждали на певні захворювання (грибкові, нашкірні, трахому, фавоз) [2, арк. 14-15].

З 1.10.1923 р. до 1.08.1924 р. комісією було надано допомогу 457 безпритульним дітям, 169 дітям безробітних батьків; також дітям-сиротам;

організовано відпочинок в таборах юних лєнінцїв у Житомирі (270), Коростені (90) на суму 3278 крб.; для дітей членів КНС створено 5 дитячих ясель на 250 місць, на суму 3000 крб., отримано 200 пайків з молочарського розподільчого пункту; влаштовано 93 дитини (витрачено 487 крб.), які виходили з дитбудинків за віком; проліковано 712 дітей з названими вище важкими захворюваннями [7, арк. 14].

Серед інших заходів комісії, згідно її звіту у квітні 1924 р. на сесії ВУЦВК, було також: відкриття 2 сільськогосподарських дитячих колоній у маєтках Червоного Хреста Хоросток та Клепачі Шепетівської округи; дитячої їдальні на 100 дітей у м. Житомирі для безпритульних дітей та розширення з 27 до 50 місць будинку для них; створення дитячої колонії для передтуберкульозних дітей на 55 місць; дотування дитячих закладів; проведення агітаційної кампанії по «Тижню допомоги дитинству»; посилені через пресу організація осередків товариства «Друзі дітей» [2, арк. 41].

Стан багатьох дитячих закладів на Волині у 1924 р. залишався незадовільним. Приміщення дитбудинків протягом останніх 7-8 років зовсім не ремонтувались; з них потребували дрібного ремонту 15%, середнього – 50%, великого – 35% від їх загальної кількості. Окрім того, санітарно-гігієнічний стан їх теж був не всюди задовільним. Вимогам цим відповідали 65% дитячих закладів у містах, 32% у губернії; пальним було забезпечено відповідно 70% та 60%; ліжками – 60% та 40%; медикаментами – 75% та 30%; білизною – 40% та 25%; посудом – 43% та 36%; милом – 40% та 60% тощо [2, арк. 41].

Особливу увагу влади привертали безпритульні діти, місцями скоплення яких у більшості випадків були: залізничні станції, базари, околиці міст, притони та ін. Ця група була важко врахованою та надзвичайно мобільною. Так, скажімо, відповідні губернські органи змогли врахувати у містах 500 таких дітей, у селах – 327 (можливу ж кількість їх було визначено відповідно у 750 та 1200 дітей). Найбільшу кількість з них складала вікова категорія від 8 до 14 років (439), найменшу – до 4 років (24). Для цих дітей 16.12.1923 р. було відкрито у м. Житомирі спеціальний дитбудинок; також їм підшукувалася

робота шляхом патронату у кустарних виробництвах, радгоспах та приватних громадян; надавалася посиljena допомога білизною, одягом, взуттям та продовольством.

За відомостями адресного столу тут було враховано на 1924 рік 2207 дітей з голодних російських губерній (Самари, Саратов) та губерній України, а також з різних місць, враховуючи прикордонне становище Волинської губернії. До того ж зазначимо, що додатково ще 1293 дитини не враховані перебували на приватному патрунуванні. Вирішення проблеми повернення цих дітей на батьківщину стикалося з певними труднощами: необхідно було знайти насамперед контакти з їх батьками або родичами; масова реевакуація дітей була неможливою через відсутність таких великих коштів у комісії допомоги дітям [2, арк. 41 зв.-42].

Загалом станом на квітень 1924 року, за офіційними, врахованими владою даними, у Волинській губернії потребували допомоги 9336 дітей з міського та сільського населення. На допомогу різним групам дітей було витрачено на 1.04.1924 р. 36789 крб. [2, арк. 44 зв.].

У звіті Волинської окружної комісії допомоги дітям за 1.10.1924 р. – 1.10.1925 р. зазначалося, що загальна кількість дітей, які потребували допомоги, складала 6495 чол.; за цей же період на батьківщину було реевакуйовано 901 дитину з губерній, охоплених голодом (на ці заходи було виділено 9431 крб. 41 коп.); прийнято у дитячі будинки 223; на виробництво направлено 49 підлітків; на приватне патрунування – 140; видано 45 тис. обідів дітям; 903 дітям надано індивідуальну допомогу; обстежено та надано лікування 175 важкохворим дітям. Окрім того, комісія надала дотації на утримання різних дитячих установ у розмірі 22192 крб. На утриманні ж самої комісії перебували: закритий будинок для підлітків на 50 чол., дитячий майданчик на станції Житомир, їдальня на 125 чол., гуртожиток-майстерня для дівчат-підлітків на 25 чол., дитячий туберкульозний санаторій на 40 дітей, відділення для дітей, хворих на кістковий туберкульоз на 15 койок тощо [5, арк.

6 зв.-7, 9]. У закритих установах Губернського відділу народів та Губздраву перебували по м. Житомиру 2294 дітей, по губернії – 1766 [2, арк. 42 зв.].

Приватне патрунування дітей, як зазначалося у наших попередніх дослідженнях цієї теми, часто мало примусовий характер, хоча, з іншого боку владі необхідно було терміново вирішувати питання порятунку, розміщення та утримання великої кількості дітей. Патрунування охопило переважно селянське населення Волині, як показують статистичні дані 1924 року: наприклад, у селах Житомирської округи губернії на приватному утриманні селян перебувало 715 дітей, тоді як у містах – 121; Коростенської – відповідно 379 та 37; Шепетівської – 575 та 73 [2, арк. 42 зв.]. Патрони-селяни вимагали надання їм податкових та інших пільг на утримання цих дітей, враховуючи усі складнощі післявоєнного життя на селі та можливості прогону власних сімей. Станом на 1.07.1927 р. на приватному патрунуванні, зокрема, в селах Волинської округи перебувало ще понад 400 дітей, продовжувалася робота по їх реєвакації на батьківщину до рідних [7, арк. 14]. Т. М. Смірнова, досліджуючи проблему патрунування дітей в Росії у 1920-х – 1930-х рр., звертає увагу на суперечливість політики радянської влади щодо сиріт та безпритульних дітей: з одного боку, відбувалося декларування принципів державної турботи про них, з іншого – примусове насадження патрунування, відсутність обліку таких дітей та обов'язкових договорів передачі дитини в сім'ю, відсутність або нерегулярне надання пільг селянам-патронам, а також залежність життя дітей від позиції місцевої влади [14].

Про надання індивідуальної допомоги безпритульним дітям, які отримали допомогу від Житомирської окружної комісії допомоги дітям свідчать, зокрема, їхні анкети 1925 р. в одній з архівних справ ДАЖО. Розмір щомісячної допомоги складав залежно від конкретних проблем дитини від 1,5 до 5 крб., або дитину направляли до дитячого будинку; дітей з інших губерній відправляли додому, коли відновлювали зв'язки з їх родичами. Наприклад, Рубинському Василю Миколайовичу, 3 років, з м. Житомира, який мав безробітних батьків, було надано допомогу 1,5 крб. на місяць; брати-сироти Василь Гайдамак (6

років) та Панас (10 років) з Троянівського району були надіслані до Любарського дитбудинку [6, арк. 1, 29, 34].

Серед серйозних проблем окружних комісій допомоги дітям на Волині була насамперед матеріальна. Так, у доповіді про роботу Житомирської окружної комісії за 1925 р. повідомлялось про незадовільне матеріальне становище та відсутність відповідної бази; для планової праці та свого бюджету пропонувалось надання губернською комісією допомоги дітям окружній одного з підвідомчих їй підприємств. Окружна комісія брала активну участь у проведенні на селі ясельної кампанії; організації районних комісій на місцях та осередків організації «Друзі дітей»; відкритті у містах та містечках округи майданів для дітей; обстеженні становища безпритульних дітей; контролі за діяльністю дитбудинків, становищем дітей в них; дітьми, які перебували на приватному патрунуванні тощо [4, арк. 11-11 зв., 8, 5].

Станом на 1.10.1927 р. Волинська окружна комісія допомоги дітям повідомляла про відсутність місцевих безпритульних дітей. Робота комісії проводилася у напрямку ліквідації наслідків безпритульності. Головний контингент безпритульних дітей у 1927/28 господарському році складали діти з інших округ, втікачі з дитбудинків, профілакторіїв. Продовжувалось надання допомоги напівсиротам, дітям безробітних батьків, дітям, родичі яких перебували у злиднях або були правопорушниками, дітям членів КНС. У 1926/27 році комісія вперше ввела стипендії для вихідців з дитбудинків, які вступили до професійних шкіл та вищих навчальних закладів. У 1927/28 р. постановою ВУЦВК ліквідовувалися районні комісії допомоги дітям, і відповідна робота у районах передавалась громадській організації «Друзі дітей».

Результати роботи Волинської окружної комісії допомоги дітям свідчать про значну проведену нею роботу. Так, реєвакuaцією голодуючих раніше дітей на батьківщину було охоплено у 1926/27 р. 254 дитини на суму 1979 крб., у 1927/28 р. – 346 на суму 2017 крб.; індивідуальну допомогу у цих же роках було надано відповідно 247 дітям на суму 511 крб. та 237 на суму 542 крб.; стипендій

дітям-вихідцям з дитбудинків для подальшого навчання було надано відповідно 39 (9300 крб.) та 86 (18576); їдальнею для безпритульних дітей на 50 місць було витрачено 3252 крб. та 1948 крб.; утримання гуртожитку на 60 підлітків обійшлося відповідно у 14028 крб. та 15355 крб.; лікуванням на важкі хвороби (туберкульоз та ін.) було охоплено відповідно 65 хворих дітей (1233 крб.) та 100 (2800). У 1927/28 р. порівняно із попереднім допомога дітям по окремих напрямках діяльності суттєво збільшилася [7, арк. 7-7 зв.].

Основними джерелами прибутків Волинської окружної комісії допомоги дітям були: 1) мануфактурна крамниця (у середньому 1500 крб. прибутку на місяць); 2) лото (500 крб.); 3) проведення місячників допомоги дітям, лотерей – 5 тис. крб. на рік). Загальний прибуток комісії з 1.04.1926 р. до 1.06.1928 р. складав 55040 крб. [7, арк. 14 зв.].

Важливим напрямком роботи губернської комісії допомоги дітям була організація названих вище осередків «Друзі дітей» та тісна співпраця з ними. Необхідно зазначити, що ці заходи проводились досить ефективно. Українська дослідниця Л. В. Олянич зазначає, що стихійне виникнення цих осередків розпочалося наприкінці 1923 р., а офіційне – на початку 1924 р. (відповідне положення ЦКДД при ВУЦВК) на підприємствах та в установах українських міст і сіл. На 1.10.1925 р. в УСРР існували 4,3 тис. осередків та 392 тис. членів (наприкінці 1929 р. – відповідно 7,7 тис. осередків та 410 тис. членів), а статут Всеукраїнського товариства під назвою «Друзі дітей» було зареєстровано у березні 1926 р. [12, с. 10].

У Волинській губернії станом на 1.10.1924 р. нараховувалось 80 осередків цієї організації, які мали 5585 членів, а на 1.04.1925 р. існували 137 осередків (9658 членів). Наприклад, у м. Житомирі осередки організації «Друзі дітей» самостійно утримували дитячі будинки, проводили шефську роботу над дитячими закладами. Губернський бюджет осередків складав 11375 крб. [5, арк. 4-4 зв.].

Про роботу осередків «Друзі дітей» свідчать відповідні протоколи та переписка, зокрема за 1924–1925 рр. Так, в одному з актів обстеження умов

проживання сім'ї у м. Житомирі по вул. Кашперовській, буд. 43 громадянина Шнайдермана Л. М. (38 років) членом осередку Іщуком (від 27.12.1924 р.) повідомлялось, що у її складі були, окрім нього, дружина (35 років) та 4 дітей (4-х, 6-ти, 11-ти, 13-ти років). Обстановка у двокімнатній квартирі була бідною; було брудно, прохолодно через відсутність дров. Сам господар вже протягом двох років був безробітним, займався ремонтом взуття, заробляючи на день по 30 коп., чого не вистачало навіть на прогодування сім'ї. Інспектор вважав за необхідне надати термінову допомогу хоча б дітям, які ходили без білизни, в одязі, що пожертвували сусіди, а також часткову матеріальну підтримку сім'ї, або влаштувати господаря квартири в одну з шевських майстерень. В іншому акті (від 28.07.1925 р.) йшлося про передачу у дитбудинок молодшого сина безробітного громадянина Стрельчика, який проживав по вул. Старо-Вільській у цьому ж місті. Мачуха, за словами сусідів, притісняла дитину, хлопчик часто був голодним [3, арк. 16, 131]. Особливе значення надавалось шефській роботі осередків цієї організації на селі, через важкі матеріальні, культурні та санітарні умови.

Влада також рекомендувала розвивати ідеологічну роботу усім осередкам «Друзі дітей» у напрямі тісного зв'язку з організацією юних піонерів, посилити серед них культурну та політпросвітницьку роботу [3, арк. 129].

Отже, робота державних комісій допомоги дітям на Волині в роки НЕПу була спрямована на подолання важкого становища та проблем різних їх груп. Комісіям довелося вирішувати проблеми не лише безпритульних дітей, але й дітей, які прибули з російських губерній, охоплених голодом; дітей безробітних батьків; дітей-сиріт тощо. Практика патрунування дітей у селянських сім'ях була суперечливою, враховуючи те, що вона часто була примусовою, і селяни-патрони знаходились самі у скрутному становищі, вимагали відповідних пільг. Важливе значення мало створення комісіями громадських осередків «Друзі дітей» та співпраця з ними у напрямі вирішення проблем дітей, з відповідними ідеологічними установками. Загалом, робота державних комісій допомоги дітям на Волині в добу НЕПу мала значні результати, хоч і не все вдалося вирішити.

Потребують подальших досліджень: діяльність осередків «Друзі дітей» на Волині у 20-х рр. ХХ ст., становище дітей у дитячих будинках та дітей, які перебували на приватному патрунуванні.

Джерела та література:

1. Гудзь А. О. Становлення та розвиток законодавства про соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. 2013. Вип. 5. С. 88-92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_5_22.
2. ДАЖО (Держ. архів Житомирської області). Ф. Р. 643. Оп. 1. Спр. 2. 49 арк.
3. ДАЖО. Ф. Р. 643. Оп. 1. Спр. 6. 175 арк.
4. ДАЖО. Ф. Р. 643. Оп. 1. Спр. 9. 11 арк.
5. ДАЖО. Ф. Р. 643. Оп. 1. Спр. 10. 9 арк.
6. ДАЖО. Ф. Р. 643. Оп. 1. Спр. 16. 69 арк.
7. ДАЖО. Ф. Р. 643. Оп. 1. Спр. 21. 17 арк.
8. Діптан І. І. Спеціальні державні інституції боротьби з дитячою безпритульністю в Українській СРР (1919–1932 рр.): чинники з організації, механізм і результати діяльності // Рідний край. 2008. № 2 (19).
9. Зінченко А. Г. Діяльність центральних державних органів з питань подолання дитячої безпритульності у 20-30-х роках ХХ століття в Україні // Інтелігенція і влада. 2007. Вип. 10. С. 54-67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2007_10_9.
10. Іщенко І. В. Державна політика у сфері боротьби з соціальними аномаліями періоду непу (1921–1928 рр.): досвід, протиріччя, уроки (за матеріалами Півдня України): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Дніпропетр. нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2003. 16 с.
11. Маслова О. Б. Ликвидация массовой детской беспризорности в Советской России в 1920-е годы: Автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02; Пятигорск. гос. технолог. ун-т. Пятигорск, 2010. URL: <http://www.dissercat.com>.
12. Олянич Л. В. Створення та діяльність Всеукраїнського товариства «Друзі дітей» (1924–1936 рр.): організаційний статус, структура та функції: Автореферат... к. істор. наук спец.: 07.00.01 – історія України. Х.: Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2008. 16 с.
13. Паращевіна О. Діти і голод 1921–1922 рр. в Україні // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвід. зб. наук. пр. 2005. Вип. 14. С. 137-146.
14. Смирнова Т. М. «Любимые дети Советской республики»: история патронирования детей в Советской России. 1918–1930-е гг. // Вестник РУДН. 2007. № 2. С. 25-37. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lyubimye-deti-sovetskoy-respubliki-istoriya-patronirovaniya-detey-v-sovetskoy-rossii-1918-1930-e-gg>.
15. Тріпутіна Н. П. Дитячий будинок: від ідеї до її втілення (20-ті роки ХХ століття) // Історична пам'ять. 2011. № 1. С. 53-64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ip_2011_1_7.

Власюк Ігор *Діяльність державних комісій допомоги дітям на Волині в роки НЕПу (1921–1928 рр.)*

У статті на основі архівних джерел та новітніх досліджень проаналізовано діяльність державних комісій допомоги дітям на Волині в роки нової економічної політики (1921–1928 рр.), співпраця їх з товариством «Друзі дітей».

Ключові слова: Волинь; нова економічна політика; державні комісії допомоги дітям; безпритульні діти; дитячі будинки; товариство «Друзі дітей».

Власюк Игорь *Деятельность государственных комиссий помощи детям на Волыни в годы НЭПа (1921-1928 гг.)*

В статье на основе архивных источников и новейших исследований проанализирована деятельность государственных комиссий помощи детям на Волыни в годы новой экономической политики (1921-1928 гг.), сотрудничество их с организацией «Друзья детей».

Ключевые слова: Волынь; новая экономическая политика; государственные комиссии помощи детям; беспризорные дети; детские дома; организация «Друзья детей».

Vlasyuk Igor *The activity of the state commissions for helping children in Volyn during the new economic policy (1921-1928)*

In the article the activity of the state commissions for helping children in Volyn during the new economic policy (1921-1928) and their cooperation with the public organization «Friends of children» are analyzed. The analysis is based on archival documents and new research. Activity of the state commissions for helping children in Volyn during the new economic policy (1921-1928) was aimed at solving the problems of homeless children; orphans; children of the unemployed parents; hungry children who came from Russian provinces, and others. The private patronage of children in peasant families was controversial, often coercive; the peasants had their financial problems, demanded privileges. The material, sanitary and hygienic conditions of the many orphanages were unsatisfactory. The creation of the public organization «Friends of Children» helped the commissions solve many problems. Activity of these commissions was effective, despite some problems.

Key words: Volyn; new economic policy; state commissions for helping children; street children; orphanages; public organization «Friends of children».